

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ужгородський національний університет
Історичний факультет
Кафедра історії України

ТИСЯЧОЛІТТЯ

—

MILLENNIA

Науковий щорічник

Випуск 2

Ужгород
Видавництво «Гражда»
2015

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ	
Ким є нині історик? _____	3
ДИСКУСІЯ	
Революція гідності в Україні: здобутки і прорахунки.	
Круглий стіл на історичному факультеті УжНУ 21 листопада 2014 р.	
Записала К.П. Петрова _____	5
ДОСЛІДЖЕННЯ	
Коцан В. В. Традиційні головні убори у весільній обрядовості Закарпаття (XIX – перша половина XX ст.) _____	16
Леньо П. Ю. Вода у традиційній медицині українців Закарпаття _____	29
Мищанин В. В. Кордони й адміністративний поділ Закарпатської України (1944-1946) _____	34
Офіцинський Р. А. Перша світова війна на Закарпатті _____	50
Радченко Н. М. Видання Центрального статистичного комітету Російської імперії як джерело з вивчення історії розвитку кредитних установ України (1866–1918) _____	68
Радченко Н. М. До питання українсько-російської кризи 2013-2014 рр. _____	75
Росул Т. І. Діяльність музично-драматичного товариства «Боян» в Ужгороді (за матеріалами тогочасної періодики) _____	78
Скиба І. І. Українсько-угорський договір про основи добросусідства і співробітництва: ратифікація парламентом Угорщини _____	85
Славік Ю. В., Худіш П. М. Проблемні питання Другої світової війни в історичній пам'яті українців та угорців Закарпаття _____	91
Тодоров І.Я., Тодорова Н.Ю. Ціннісні орієнтації мешканців Донеччини в контексті конфлікту на Сході України _____	98
Ферков О. В. Тиводар Легоцький про греко-католиків Березької жупи _____	107
ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ	
Офіцинський Р. А. Чотири відгуки на дисертації 1997-2014 рр. _____	114
Скиба І. І. Актуальна книга про Карпатську Україну: <i>Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerkesztette: Fedinec Csilla. – Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014. – 368 o.</i> _____	136

ЛІТОП

Попова
націона

Офіційні
студент
Ужгоро

НАУКОВІ
Ірха К.
регіона

НАУКОВІ
Офіційні
спроб

ПРО

ДЛЯ

Ферков О. В.
(Ужгород)

УДК 930(477.87)«19»

**ТИВОДАР ЛЕГОЦЬКИЙ
ПРО ГРЕКО-КАТОЛИКІВ
БЕРЕЗЬКОЇ ЖУПИ**

У статті зроблено короткий огляд концепції Тиводара Легоцького стосовно історії греко-католиків Закарпаття. Т. Легоцький розкрив різні сторони релігійних відносин і церковного життя, особливо греко-католицького населення, їхніх священиків. Гіпотези і висновки Легоцького були прогресивними і впливали на історіографічний процес Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Мукачівська єпархія, Ужгородська унія, Березька жупа.

Церковно-релігійна проблематика присутня у науковій спадщині майже усіх відомих дослідників історії Закарпаття. Не виняток і доробок Тиводара Легоцького (1830-1915). Хоча його ім'я асоціюється із початком археологічних розкопок на Закарпатті та заснуванням першого музею краю, але не випустив він з поля свого наукового зору і релігійну тематику.

Наукові інтереси Т. Легоцького різнобічні. Він був членом багатьох наукових товариств Угорщини, підтримував зв'язки з авторитетними вченими. Займався Легоцький збиранням фольклору і народних звичаїв Закарпаття, перекладом русинських народних пісень на угорську мову, їх публікацією.

Тиводар Легоцький розгорнув дослідницьку роботу в сприятливий для наукових пошуків час. Саме у другій половині ХІХ ст. в Угорщині помітно зростає інтерес до історії. Крім збору і публікації джерел угорської історії, характерною ознакою угорської історіографії цього часу є регіоналізація досліджень. Історичні праці позначаються критичним аналізом джерел, нагромадженням фактажу і зосередженням уваги на конкретних проблемах минулого. Учені цікавилися історією регіонів держави: І. Сіладі та Я. Мігалі – Марамороша, А. Комаромі – Угочі, З. Галочі – Ужанської жупи, Т. Легоцький – Березької.

Народився Тиводар Легоцький 5 жовтня 1830 р. у с. Фунжіне, поблизу сучасного міста Рієки, в сім'ї переселенців із Словаччини [7, II, с. 190]. Свій родовід Легоцькі (Lehotkai) вели від дворянської сім'ї жупи Туроць з часів Бейли ІV. Невдовзі після народження сина сім'я Легоцьких повертається до Словаччини. Коли Тиводару було 7 років, помер батько, мати сама виховувала сина. Початкову освіту Легоцький здобув у м. Рожогедь (Ружамберок). Тут закінчив гімназію. Жив у виключно словацькому оточенні, про що писав пізніше [1, с. 73].

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Історичний факультет. Кафедра історії України

Після подій 1848-1849 рр., в яких взяв участь як доброволець революційної армії, Легоцький продовжив навчання на юридичному відділенні Кошицької академії. Після її закінчення у 1851 р. працював службовцем у суді. Через чотири роки оселився в Мукачеві, де жив аж смерті у 1915 р. В 1865 р. став на службу до графів Шенборнів.

Починаючи з 1850 р., дослідник регулярно публікував наукові статті в різноманітних виданнях Угорщини. У 60-х рр. інтенсивно займався археологією. Зокрема, 1863 р. дослідив територію середньовічного замку в Королеві, написав статтю з цієї проблематики [10, с. 10]. Із середини 60-х рр. збирав фольклор. Працюючи серед населення Березької жупи, захопився народними піснями. Дослідив фольклор угорців і русинів. Він є першим перекладачем народних пісень русинів на угорську мову – «Народні пісні угорорусів» [3]. У збірнику вміщено 116 пісень і детальний опис русинського весілля. Вчений переклав угорською також словацькі народні пісні [6], а в 1877 р. – «Угороруські народні прислів'я і повчання», де їх вміщено 720.

Отже, перші археологічні та фольклорні дослідження Легоцького стали сприятливим ґрунтом для вивчення історії Березької жупи. Його спадщина складає 7 монографій, 153 статті [10; 9].

В останні роки життя вчений займався систематизацією та аналізом нагромаджених речових і писемних джерел. Мав намір створити музей для широкої публіки [8, с. 142]. Але заснування музею було не легкою справою, тільки у 1909 р. влада жупи зареєструвала товариство, що отримало ім'я Легоцького, але не виділила належного приміщення для експонатів. Деякий час музей знаходився у приватному будинку. У 1915 р. Т. Легоцький помер, а через 5 років не стало його дружини. Право власності над експонатами перейшло до їх дітей (їх було п'ятеро). Після політико-адміністративних змін 1919 р. діти Легоцького виїхали в Угорщину і продали колекцію батька братиславському купцеві Лазарю Зінглеру [9, с. 3]. Коли Зінглер спробував вивести колекцію за межі Закарпаття, влада конфіскувала її. Усі матеріали тимчасово помістили у Мукачівському замку.

У 1922 р. музейне товариство відновило роботу. За підтримки держави купили приміщення для колекції. Л. Зінглер подав до суду на музейне товариство і вимагав повернути йому експонати. Судова справа затягнулася до 1929 р., коли Чехословацька держава погодилася відшкодувати Зінглеру 30 тис. крон [10, с. 12]. Музей ім. Т. Легоцького потім послужив основою для створення Закарпатського краєзнавчого музею в Ужгороді. Нині частина фондів музею вченого зберігається в Державному архіві Закарпатської області у Берегово, зокрема його рукописний щоденник «Наша війна» [12]. Помер Т. Легоцький 25 листопада 1915 р. в Мукачеві. На стіні римо-католицького костельу прикріплено табличку про те, що тут поховано Теодора Легоцького [11, с. 71].

Легоцький тривалий час працював головним прокурором Мукачівсько-Чинадівської домінії графів Шенборнів, мав доступ до великої кіль-

кості архівних документів. Він не обмежився ними, а опрацював фонди архівів Мукачєва, Берегова, Будапешта, Братислави, Кошіце тощо. Шукав в першу чергу ті документи, які стосувалися Березької жупи, «бо вона відігравала немаловажну роль в історії держави» [4, II, 4]. Лєгоцький використав також опубліковані джерела, зокрема з фундаментальних видань Угорської академії наук та Історичного товариства. Це документи із серії «Monumenta Hungarica», збірник Д. Феєра «Codex diplomatica», декрети короля Владислава. Посилається вчений на праці попередників С. Катона, А. Сірмаї, Л. Салаї, М. Горвата, І. Базилевича, де почерпнув документальний і фактологічний матеріал про минуле Березького краю.

Серед кола наукових інтересів ученого окреме місце займає церковно-релігійна проблематика. На фоні світської історії він розкрив основні питання релігійних відносин, церковного життя, особливо греко-католицького населення, їхніх священиків, вказує на рівень освіти, культури тощо. Доти історію писали переважно церковні особи, зручним для них був виклад подій на фоні релігійних відносин. Лєгоцький не належав до церковних діячів, але на нього мали вплив літературно-наукові праці місцевих авторів. Припущення і висновки Лєгоцького були прогресивними і вплинули на формування історичних уявлень. Свою концепцію історії греко-католицької церкви Закарпаття він сформулював у книзі «Історія католицької церкви грецького обряду Березької жупи до кінця ХІХ ст.», виданій у 1904 р. в Мукачєві [2, 169 с.] і відповідних частинах «Монографії Березької жупи» [4].

Піднято актуальні питання духовного життя слов'янського населення Північно-східної країни Угорщини. Автор розпочав екскурс з часів, коли в межах Березької жупи на час приходу угорців жили різні народи: «вздовж берегів Тиси болгари, в околицях Мукачєва, Берегова – слов'яни і волохи, а від Мукачєва до Бєскидів – русини, які займалися вівчарством» [2, с. 3]. Учений вважав, що це населення вже сповідувало християнство. Він не називав дати прийняття християнства жителями краю, пояснюючи це відсутністю достовірних писемних джерел.

Початок церковної організації краю Лєгоцький пов'язував з особою князя Федора Корятовича. Наголошував, що саме Корятович заснував Мукачєвський монастир: «на правому березі Латориці на Чернечій горі поселив він монахів-василіан і для них збудував дерев'яне житло та церкву, піклувався про їх утримання» [4, II, с. 29]. У розпорядженні монахів було ряд сіл, населення яких сплачувало податки і виконувало повинності. Особа князя Корятовича цікава, зокрема, тим, що усні перекази пов'язували з ним заселення 300 сіл краю, хоча достовірних доказів цього нема.

Отже, Лєгоцький порушив дискусійну проблему, навколо якої вчені полемізували впродовж усього ХІХ ст. Уперше про прихід на Закарпаття русько-литовського князя Федора Корятовича заговорив І. Базило-

вич. Сам Т. Легоцький, опираючись на документи архівів міст Кошице, Мукачева та ін., зробив децю інші висновки. Легоцький наголосив на складності визначення точної дати прибуття Корятовича, ймовірно, що це сталося внаслідок діяльності короля Людовіка, який мав значний вплив на Польщу і Литву. Легоцький заперечував заселення Ф. Корятовичем околиць Мукачева до 1365 р., «коли ніби-то його вбито у Поділі». Бо волохи залишили ці землі тільки в 1367 р. [4, I, с. 138]. Заснування Мукачівського монастиря і заселення краю науковець відносив на пізніший час.

За доступними джерелами Легоцький визначив, що князь Корятович у 1398 р. став володарем Мукачева й отримав звання «ішпана» (жупана) Березького. До цього часу територією управляли представники королівської родини. Дослідник процитував грамоти: королеви Єлизавети 1353 р. про вільне користування лісами, королеви Марії 1383 р. про привілеї волохів. В указі короля Сигизмунда до Лелеського конвенту 1398 р. згадується ім'я Федора Корятовича, а в указі у 1401 р. князя названо «Theodorus, dux Podolie dominus de Monkach». У документах 1404, 1406 рр. теж згадується князь Корятович, а починаючи з 1414 р. про нього пишуть як про покійного, вважав дослідник [5, с. 110].

Легоцький заперечував Базиловичу, що нібито існувало два князі Корятовичі, і що перший у 1339 р. втік від Ольгерда на Закарпаття, а другий – внук першого – у 1395 р. засланий сюди Вітовтом. Підкреслив, «якщо Федір Корятович у 1354 р. прийшов до краю, то мав приблизно 25 років, а у 1414 р. – 85 років, що більш вірогідно, бо народні перекази та історія згадують його, як людину значного віку» [5, с. 111]. Тиводар Легоцький наполягав, що князь прибув на Закарпаття спочатку в 1354 р., потім у 1398 р., і жив тут до 1414 р., а наприкінці XIV ст. заснував біля Мукачева монастир і заселив ряд сіл краю «подільськими русинами».

Вивчав релігійну тематику вчений за хронологічним принципом. Відзначив пасивність церковного життя і суспільного руху краю XV-XVI ст. Становище народу і священиків було скрутним, над ними тяжіло кріпацтво. Селяни і священики були залежними слугами феодалів, не мали можливостей для покращення побуту, культури, освіти. Священики за соціальним статусом прирівнювалися до селян. Навіть у буремні для Європи роки поширення протестантизму, на думку Легоцького, до русинів хвиля нових ідей не дійшла. Ворожнеча за угорську корону між Фердинандом Габсбургом та Яношем Заполяї розколола країну на ворожі табори, а це негативно позначилося на духовному житті. Населення Мукачівської єпархії симпатизувало протестантизму, що пропагував народну мову богослужіння [2, с. 7]. Але масового переходу до протестантизму серед русинів не відбулося. Вони міцно трималися давньої віри.

Ані буремні події Реформації, ані рішення церковних соборів не порушували релігійно-духовний консерватизм русинського населення Закарпаття. Православна церква тримала значну «армію» служителів

культу, практично кожне село мало священика – «попа», «батька». Священики були слабо освічені, «вміли читати кирилицю із руських друкованих обрядових книг» [2, с. 8]. Дяки були зовсім неграмотні. Дослідник неодноразово підкреслював, що монастирі та церкви залишалися осередками освіти і культури. Якщо священики і дяки були слабо освічені, то навчання молоді також перебувало на низькому рівні.

У середині XVII ст. відбулася подія, що, на думку Т. Легоцького, стала поворотним моментом у релігійному житті краю. Це Ужгородська унія 1646 р. Історик підкреслив її позитив у плані покращення матеріального і духовного стану священиків. Злука сприяла підвищенню освітнього і культурного рівня частини населення, насамперед священиків та їх сімей. Саме в ці часи приділялося більше уваги шкільному навчанню у селах, багато молодих талантів вчилися за межами краю, в освітніх закладах Угорщини, Австрії тощо.

Якщо до 1646 р. русинське духовенство було неосвічене, вміло тільки читати старослов'янською, то після унії спостерігалися явні зрушення, відкривалися спеціальні заклади для підготовки священиків і дяків. Священики відірвалися від селянського прошарку, вже не залучалися до виконання відробітків. Проте корінного покращення умов життя населення не відчувало. Легоцький визначив негативні наслідки церковного акту – спробу католиків запанувати над православ'ям, прямо й опосередковано провести асиміляцію і латинізацію місцевого угорського населення.

Про становище священиків можуть свідчити факти наведені вченим: «На 1649 рік на території Мукачівських володінь вдови Ракоці Жужанни Лорантфі у 186 селах було 84 русинських попів... Володіли вони 35 земельними наділами... Мали 106 голів коней, 317 волів, 189 корів, 770 овець, 649 свиней і 136 вуликів» [2, с. 9]. На 1672 р. вже було 93 священики, а на 1682 р. – 107 [2, с. 11].

Опрацюваши урбарії, Легоцький виділив дві основні проблеми повсякденного життя русинських священиків. Перша – попів і поповичів, друга – повторного одруження священиків. В урбарії 1682 р. говориться, що «попи, які були одружені вдруге, не мають права виконувати священицькі обов'язки», а потрапляли до категорії селян і мусіли виконувати повинності [2, с. 11]. Легоцький зауважив, що у деяких селах жили 2-3 священики, хоча було достатньо одного. Священики часто прирівнювалися до кріпаків, хоча були «непридатними до цього» [2, с. 12].

Вчений процитував перелік повинностей сільських священиків: «Коли піп живе на селянському наділ і від землевласника не має письмового свідоцтва про звільнення від податків, то зобов'язаний їх виплачувати, а коли живе на вільній території, то повинен пану служити ціну однієї куниці, це має виплачувати і тоді як він переселенець; окрім цього кожен піп зобов'язаний раз на тиждень виконувати певні роботи для пана» [2, с. 12]. З інструкції, згаданої Легоцьким, випливає, що надава-

лася перевага освіченим священикам і поповичам: «Якщо син кріпака стає попом і має свідоцтво про це, то його батько звільняється від служби і оплати; якщо кріпак став попом, не знає грамоти й одружений, то повинен і надалі виконувати повинності, бо вже були подібні обмани» [2, с. 12].

Із процитованих Т. Легоцьким документів однозначно випливає, що в післяунійні роки проводилися заходи для підвищення рівня освіченості й обмеження кількості священиків і поповичів, які не виконували належним чином духовних функцій. Але ці заходи не отримали належного відлуння в середовищі простого закарпатського люду, зокрема православного духівництва. Бо «провінційні попи походять із кріпацьких сімей і не мають ніякої освіти. Не дивно, що землевласники не особливо поважають таких, не вирізняють від звичайних кріпаків» [2, с. 12].

Загалом історик не був переконливим у поглядах стосовно унії, навіть її датою помилково назвав 1649 р. Він не приховував негативного ставлення до акту «латинізації і окатоличення». Визначив її вплив на культурно-освітній розвиток не тільки на духовенство, але і на простолюду. Суттєве покращення життя духівництва Мукачівської єпархії, зокрема Березької жупи, настало у другій половині XVIII ст., коли єпархія отримала окремішній статус.

Т. Легоцький наводить звернення єпископа А. Бачинського до влади 9 травня 1778 р. і відповідь на нього від 22 травня того ж року. Встановлено умови, за якими священикам надавали земельні наділи, а саме: «У тих місцевостях, де парохі не мають змоги отримати цілий наділ, нехай отримують 12 холдів орної землі, з чого 4 холдів віддають дякам; з луків священик отримує 6, дяк – 2 вози сіна» [2, с. 35-36]. Оскільки потрібен був ще й дозвіл землевласника, то справа вирішувалася досить повільно. Наступного року єпископ Бачинський вже просив відрядити більше урядовців для наділення священиків землею.

Також Легоцький зауважив, що наприкінці XVIII – початку XIX ст. сталися культурно-освітні зрушення. Майбутні священики навчалися в Ужгороді, різних містах Австрійської держави. На 1829 р. з 76 семінаристів із Закарпаття 3 навчалися у Відні, 2 у Пейчі, 15 у Трnavі [2, с. 60].

Студії релігійного життя русинів-українців історичного Закарпаття Т. Легоцький хронологічно доводив до кінця XIX ст. Активно їх поєднував із вивченням стану освіти в цілому, оприлюднив цінні статистичні дані. Вони кажуть про асиміляторську політику угорських урядів, відсоток неугорського населення жуп історичного Закарпаття значно скоротився на протязі декількох десятиліть після 1867 р. Шкода, що наступники Легоцького мало використовували його роботи, а сучасні дослідники історії освіти Закарпаття їх ігнорують.

ДЖЕРЕЛА

1. Kobály J. Lehoczky Tivadar // Kobály J. Sine et studio. – Ungvár, 1998. – P. 70-79.
2. Lehoczky T. A bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX század végéig. – Munkács, 1904. – 169 p.
3. Lehoczky T. A magyar–oroszlépdalok. – Sárospatak, 1864. – 168 p.
4. Lehoczky T. Bereg vármegye monographiája. – Ungvár, 1881. – 1 kötet. – 472 p.; 2 kötet. – 501 p.; 1882. – 3 kötet. – 860 p.
5. Lehoczky T. Koriatovich Teodor herceg és 1409–iki póré // Századok. – 1893. – P. 107-113.
6. Lehoczky T., Szeberényi L., Török K. Tót népdalok. – Pest, 1866. – 240 p.
7. Magyar Életrajzi Lexikon. – Bp., 1981–1982. – 1 kötet. – 1039 p.; 2 kötet. – 1099 p.
8. Pop D. Lehoczky Tivadar múzeum – egylete // Kárpáti Kalendárium'85. – Uzhhorod, 1984. – P. 142.
9. Razgulov V. Lehoczky – múzeum. – Ungvár, 1997. – 45 p.
10. Кобаль Й. Библиографічний покажчик праць Тиводара Легоцького (1830–1915). – Ужгород, 1990. – 35 с.
11. Пагіря В., Дочинець М. Мукачево і мукачівці. – Ужгород, 1994. – 192 с.
12. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої до 160-річчя від дня народження Тиводара Легоцького. – Мукачево, 1990. – 128 с.

РЕЗЮМЕ SUMMARY

ТИВОДАР ЛЕГОЦКИЙ О ГРЕКО-КАТОЛИКАХ БЕРЕЖСКОЙ ЖУПЫ

TYVODAR LEHOTSKIY ON GREEK CATHOLIC OF BEREZ ZHUPA

Ферков О. В.
(Ужгород)

Ferkov O.
(Uzhhorod)

В статье сделан краткий обзор концепции Тиводара Легоцкого по истории греко-католиков Закарпатья. Т. Легоцкий раскрыл разные стороны религиозных отношений и церковной жизни, особенно греко-католического населения, их священников. Гипотезы и выводы Легоцкого были прогрессивными и влияли на историографический процесс Закарпатья конца XIX – первой половины XX в.

Ключевые слова: Мукачевская епархия, Ужгородская уния, Бережская жупа.

The article contains a brief review of Tyvodar Lehotskiy's concept of the history of Greek Catholic of Transcarpathia. T. Lehotskiy develops different aspects of religious relations and church life, especially of a Greek Catholic population and their priests. Hypotheses and conclusions of Lehotskiy were progressive and influenced the historiographical process of Transcarpathia in the late 19th – early 20th century.

Keywords: Mukachevo Eparchy, Union of Uzhhorod, Bereg Zhupa.